

SIMO MÄÄTTÄ

Sanan *expérience* suomentamisesta

– *Klinikan synty* käännöskokemuksena

Johdanto

Markku Koivusalo esittää *niin & näin* -lehden numerossa 1/15, että ranskan sanan *expérience* suomennos *Klinikan synnyssä* on järjestelmällisesti virheellinen ja että suomennos on ylipäättään epätarkka. Hänen mielestään sana olisi pitänyt suomentaa sanalla ”kokemus” pikemmin kuin sanalla ”havainto” tai jollakin muulla havainto-sanaperheeseen kuuluvalla sanalla. Kritiikki kohdistuu siis siihen, etten ole liittänyt sanaa *expérience* kokemuksen käsitteeseen, joka viittaa niin Kantin ajatteluun kuin Foucault’n myöhempään tuotantoon. Esimerkkinä annetaan suomennoksen sivun 20 kohta, jossa puhutaan lääketieteellisen havainnoinnin mahdollistaneista olosuhteista, vaikka suomennoksen pitäisi kritiikin mukaan puhua lääketieteellisen kokemuksen mahdollisuudesta.

Olen kiitollinen näistä huomioista, koska voin niiden ansiosta esittää oman näkemykseni yhdestä *Klinikan synny*n vaikeimmasta käännösongelmasta.

On totta, että olisi ollut perusteltua käydä *expérience*-sanan esiintymät läpi vieläkin tarkemmin ja luoda järjestelmä, jossa suurempi osa esiintymistä olisi tulkittu viittaamaan kokemuksen käsitteeseen. Täydelliseen lopputulokseen ei näinkään olisi päästy, jos tekstiä katsotaan kokonaisuutena pikemmin kuin yksittäisiä tekstikalkelmia. Tällöin on tarkasteltava paitsi sanojen välitöntä kontekstia eli kollokaatioita, joissa ne esiintyvät muiden sanojen kanssa, myös laajempaa kontekstia eli tekstin kokonaisuutta ja sen yhteyttä muihin teksteihin.

Suomennokseen nyt tullut tulkintani perustuu siihen, että sanan *expérience* kokemus-merkitys ei *Klinikassa* tekstin kokonaisuuden kannalta ole yhtä selkeä kuin sen havainto-merkitys, ennen muuta siksi, että Foucault käyttää sanaa havainto-merkityksessä lukuisissa eksplisiittisissä viittauksissa 1700- ja 1800-luvun lääketieteelliseen kirjallisuuteen. Kaiken lisäksi sana *expérience* oli tuolloin, on edelleenkin ja on ollut Foucault’n tuotannossa moniselitteinen. Erityisen häilyväksi merkitys tulee *Klinikan* kaltaisessa pitkässä, monisisäisessä ja polyfonisessa tekstissä, jossa jokainen sanan käyttötapa vaikuttaa merkityksiin, jotka sama sana saa muissa yhte-

yksissä. Toisin sanoen *expérience*, siten kuin Foucault sitä *Klinikassa* käyttää, ei ole yksiselitteinen, vain tiettyyn käsitteeseen viittaava sana, joka määrittäisi aina samalla tavalla riippumatta käyttöyhteydestä. Sana ei siis ole termi, jonka merkitys on aina sama käyttöyhteydestä riippumatta, vaan moniselitteinen sana, joka voi viitata useisiin käsitteisiin.¹

Expérience-sanan ja eräiden parasynonymisten sanojen historiaa, merkitystä ja käyttöä

Laskelmieni mukaan sana *expérience* esiintyy Foucault’n tekstissä 183 kertaa. Esiintymistä 7 on lähdeviitteissä ja kirjallisuusluettelossa, eikä niitä siis ole suomennettu. Siten sana on suomennettu 176 kertaa. *Koe*-kantaiset sanat kuten ”kokemus”, ”kokenut”, ”kokea”, ”kokeilla” ja ”koe” esiintyvät suomennoksessa 63 kertaa. 8 tapauksessa kyseessä on kuitenkin sanan *épreuve* käänнос, 9 tapauksessa sanan *examen* suomennos. Siten sana *expérience* eri rakenteissaan ja kollokaatioissaan (muun muassa *faire des expériences*, *avoir de l’expérience*, *expérience médicale*, *expérience clinique*, *expérience* yksin lausekkeessaan) on suomennettu ”koe”-kantaisella sanalla 48 kertaa ja muulla vastineella 128 kertaa. *Havainto*-sanueeseen kuuluvat suomen sanat kuten ”havainto”, ”havainnoida”, ”havainto”, ”havaitseminen” ja ”havainnointi” esiintyvät suomennoksessa 409 kertaa. Suurin osa niistä toimiikin vastineena sanueen *perception*, *percevoir*, *perceptible* ja *perceptif* sanoille ja sanueen *observation*, *observer*, *observable* sanoille pikemmin kuin sanalle *expérience*.

Nykyranskassa *expérience*-sanan merkitykset jakaantuvat kahteen luokkaan: yhtäältä koetun tai eletyn kokeminen tai kokemus, toisaalta havainto tai havaitseminen. Ensimmäisessä luokassa sanalla on kolme päämerkitystä: ensinnäkin tietyn käytännön kokemuksen ja esimerkiksi työkokemuksen saamiseen viittaava merkitys, toiseksi tällaisen kokemuksen saamisen lopputulos eli saavutettu kokemus ja kolmanneksi filosofinen merkitys, jolloin

sanalla tarkoitetaan aistien, älyn tai molempien kautta saavutettua tietämystä. Kyseisessä laajasti ymmärrettyinä filosofisissa merkityksessä sanaa käytetään useimmiten ilman määrettä tai genetiivimääreen kanssa (esim. *kokemus Jumalasta* – tai kuten Foucault'n myöhemmissä kirjoituksissa esimerkiksi *itsen kokemus*²). Toisessa luokassa sanalla tarkoitetaan laajassa merkityksessä koetta ja sen havainnointia, jolloin synonyymiksi annetaan usein *observation*: se on joko ihmisen tietoisesti aikaansaamaan tapahtumiseen liittyvien ilmiöiden havainnointia (esimerkiksi *expérience de chimie*, 'kemiallinen koe', *verre à expérience*, 'laboratoriolasi') tai luonnollisten ilmiöiden havainnointia. Lisäksi tässä luokassa sanaa käytetään myös absoluuttisesti laajemmaksi johdetussa merkityksessä tietoisesti aikaansaatuksi kokemukseksi jostakin ilmiöstä. *Expérience* voi siis ranskassa tarkoittaa kokemista, kokemusta, koetta, havaintoa ja havaitsemista.

Substantiivilla *expérience* ja sen sanaperheellä on paljon semanttisia, intertekstuaalisia ja diskursiivisia yhteyksiä substantiiveihin *observation* ja *perception* ja niiden sanueisiin: *observation*-sanaperheen sanat viittaavat havainnointiin, havaitsemiseen, havaintoon ja tarkkailuun, *perception*-sanaperheen sanat näkemiseen, näkemykseen, havaitsemiseen ja huomaamiseen. Tieteellisenä terminä sanan *expérience* merkityksen eriytyminen alkoi 1600-luvulla ja jatkui 1800-luvulle saakka, ja keskeistä oli tällöin sanojen *expérience* ja *observation* erottautuminen termeiksi, joka ei kuitenkaan täysin toteutunut.³ Sanojen *expérience*, *observation* ja *perception* väliset erot olivat siis ranskassa kaikkea muuta kuin selvät 1700- ja 1800-luvulla⁴, joka muodostaa *Klinikan* intertekstuaalisen kontekstin, toisin sanoen kontekstin, joka liittyy sen muihin teksteihin ja tapoihin, joissa sanat ja niiden kautta käsitteet saavat merkityksensä noissa teksteissä. Näihin teksteihin *Klinikka* liittyy implisiittisesti jo siinä käsiteltyjen asioiden ansioista. Suoran ja epäsuoran lainaamisen runsaus tekee siitä toisaalta myös korostetun eksplisiittisesti intertekstuaalisen tekstin tavalla, joka poikkeaa Foucault'n muusta tuotannosta.

Toiston välttäminen, intertekstuaalisuus ja interdiskursiivisuus

Sanatarkat käännökset ranskasta suomeen ovat erityisesti pitkissä teksteissä ongelmallisia muun muassa siksi, että toisin kuin suomessa, ranskassa pidetään hyvän tyylin osoituksena sitä, että vältetään samojen sanojen toistoa, ja luodaan samalla tekstiin koheesiota.

Olen suomennoksessani laskenut toiston välttämisen nimiin esimerkiksi tavan, jolla Foucault *Klinikan* VIII, IX ja X luvuissa kirjoittaa *anatomis-kliinisestä havainnoinnista* käyttäen milloin sanaa *perception* (suomennoksen sivut 166, 187, 193, 199, 202 [bis], 205, 223), milloin sanaa *expérience* (s. 161, 162, 187, 189, 193, 205, 206, 213). Sama ongelma esiintyy tekstin kannalta erityisen keskeisten kollokaatioiden *observation médicale* (2 esiintymää), *perception médicale* (11 esiintymää) ja *expérience médicale* (29 esiintymää) yhteydessä. Tässä tapauksessa ovat huomionarvioisia eritoten tekstin ensimmäiset ja viimeiset ja loppuluvun aloittavat kollokaatiot – toisin sanoen hyponymiaan ja implisiittisesti jopa synonymiaan viittaavat kokoavat ja johdattelevat tekstityypit, joissa hän käyttää substantiiveja *perception* ja *observation* substantiivin *expérience* sijaan (s. 12, 222 ja 224).

Käännökset aiheuttavat väistämättä tulokielen kannalta erikoisia kollokaatioita. Kääntäjän onkin tehtävä kompromisseja, jotta hän voisi minimoida sujuvaa luku-kokemusta haittaavien outojen kollokaatioiden määrän. ”Sanatarkasti” käännetty kollokaatiot voivat johtaa myös virheelliseen tulkintaan. Näin on laita esim. ranskan kollokaation *expérience clinique* suhteen, sillä siinä missä kollokaatio voi viitata niin kliiniseen kokemukseen henkilön konkreettisena, pitkäaikaisena työkokemuksena kuin klinikan kokemukseen, olisi käännökseen *kliininen kokemus* konkreettisempi, työkokemukseen viittaava tulkinta suomennoksessa selvemmin työkokemukseen viittaava. Näin olisi käynyt muun muassa Lopuksi-luvussa sivulla 225.⁵

Intertekstuaalisuus, kollokaatiot, polysemia ja leksi-kaalinen hyponymia liittyvät käsitteiden määrittämiseen, mutta käsitteiden määrittämiseen vaikuttavat myös dis-

kurssien väliset yhteydet eli interdiskursiivisuus. Foucault määrittelee myöhemmässä tuotannossaan hyvinkin tarkasti sellaisia käsitteitä kuin diskurssi ja kokemus. Hän viljeli *expérience*-sanaa erittäin runsaasti jo *Hulluuden historiassa*⁶, mutta on toisaalta myöhemmissä kirjoituksissaan kritisoitunut häilyvää merkitystä ja käyttöä, joka sanalla tuossa tekstissä oli.⁷ Ja kun *expérience* jälleen ilmaantui Foucault'n ajatteluun 1970-luvun lopulla, oli se kokenut melkoisen muodonmuutoksen.⁸ Tulkitsijoiden parissa käsitteet ovat tietysti alkaneet elää omaa elämäänsä, ja niiden yhdistäminen samansisältöisenä Foucault'n ajattelun aiempaan vaiheeseen jälkikäteen onkin usein ongelmallista.⁹

E erityisen hankalaksi sanatarkkojen intertekstuaalisten ja interdiskursiivisten yhteyksien luomisen Foucault'n myöhempään tuotantoon tekee se, että Foucault'n tuotantoa on tulkittu ja analysoitu pitkälti sen englanninkielisten tulkintojen pohjalta, jolloin lähtötekstien sanojen monisyisyys on yhtäältä pelkistynyt ja toisaalta muuttunut erilaiseksi, koska käsitteiden ja niitä kuvaavien sanojen ja termien historia ja myös kielellinen kulttuuri on pakostakin aina erilainen.

Tulkintani mukaan *expérience* ei määrity samassa diskurssissa *Klinikassa* ja Foucault'n myöhemmässä, 1970-luvun puolivälin jälkeisessä tuotannossa. *Klinikassa* käsitteiden määrittymistä ohjaa selvemmin kuin muissa Foucault'n teksteissä eksplisiittinen intertekstuaalisuus eli yhteys muihin teksteihin. Siten konteksti, jossa sana *expérience* esiintyy *Klinikassa*, on kovin erilainen verrattuna Foucault'n myöhempään tuotantoon.

Pulmaa pahentaa tietenkin se, että suomen kielessä havainnon tai havainnoinnin tai havaitsemisen ja kokemuksen tai kokemisen väliset erot ovat sanaston rakenteen ja historian (ja erityisesti sanaston kirjallisen viljelyn historian) erilaisuuden takia usein suuremmat kuin ranskassa sanojen *perception*, *observation* ja *expérience* ja niiden sanueisiin kuuluvien muiden sanojen väliset erot.

Lopuksi

Minun olisi ollut helpompi kääntää jokainen *expérience*-sanan esiintymä sanalla *kokemus*. Paradoksaalisesti käännösvastineen *kokemus* suosiminen olisi kuitenkin vienyt tekstiä vieläkin kauemmaksi havaintokokemuksen tai kantilaisen tai foucault'laisen tiedon kokemuksen korostamisesta käytännön ja työkokemuksen korostumisen sijaan, koska jälkimmäinen merkityskokonaisuus olisi muodostanut kehikon kontekstille, jossa sanat saavat merkityksensä tekstin kokonaisuudessa.

Lopullista versiota on ohjannut ajatus, että useimmissa tapauksissa sana havainto on varmempi ja turvallisempi vaihtoehto, koska intertekstuaalinen yhteys havainnosta puhuvaan kirjallisuuteen on selvempi kuin interdiskursiivinen yhteys Foucault'n myöhempään tuotantoon ja taustalla olevaan ajatteluun.

Toisaalta ymmärrän myös perustelut, joiden mukaan *expérience* kääntyisi aina tai useammin sanalla kokemus, ja myös sen, että tuosta näkökulmasta minun suomennokseni on virheellinen. Muut kuin suomennoksessani käytetyt tulkinnat ovat täysin oikeutettuja, eikä käännökseni varmasti ole virheetön. Onkin hyvä, että Koivusalo tarjoaa artikkelissaan esimerkkejä vaihtoehtoisista käännöksistä, joissa korostuu kokemus havainnon tai havainnoinnin sijaan, ja tähdentää lähtötekstiin tutustumisen tärkeyttä todellisen ymmärryksen saavuttamiseksi.

Viitteet

- 1 Termin ja käsitteen suhteesta ks. esim. Suomalainen 2002.
- 2 Ks. esim. Foucault 2014 [1985], 310.
- 3 *Le Trésor de la langue française*, Le Robertin *Dictionnaire historique de la langue française* ja Larousse du *XXe siècle en six volumes*, s. v. *expérience*. Nykyajan ranska-suomi-sanakirjoista havainto- ja havaitsemismerkityksen (filosofisessa kontekstissa) huomioi vain Pesosen (1978) sanakirja.
- 4 Ks. esim. Bernard 1865.
- 5 *Klinikan kokemus* kuulostaisi toki luontevamalta – mutta eikö rakennetarkka käännös silloin vaatisi lähtötekstissä rakennetta *expérience de la clinique*, joka ei esiinny siinä kertaakaan? Tässä mielessä *expérience*-sanan esiintyminen *Klinikan* synnyssä onkin kovin poikkeava sen esiintymisestä esim. *Hulluuden historiassa* (Foucault 1961 ja 1972).
- 6 Foucault 1961 ja 1972.
- 7 Foucault [1984] 2001, 1400; Foucault 1969, 28.
- 8 Lemke 2011, 28–29.
- 9 Ks. ja vrt. esim. Sawyer 2002 ja Lemke 2011 diskurssin ja kokemuksen käsitteistä.

Kirjallisuus

- Bernard, Claude, *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale*. J.-B. Baillières et fils, Paris 1865.
- Dictionnaire historique de la langue française*. Vast. toim. Alain Rey. Dictionnaires Le Robert, Paris 1992.
- Foucault, Michel, *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique*. Plon, Paris 1961.
- Foucault, Michel, *Histoire de la folie à l'âge classique*. Gallimard, Paris 1972.
- Foucault, Michel, Préface à l'Histoire de la sexualité. Teoksessa *Dits et écrits II* (teksti no. 340). Toim. Daniel Defert & François Ewald. Gallimard, Paris [1984] 2001, 1400.
- Foucault, Michel, *L'Archéologie du savoir*. Gallimard, Paris 1969.
- Foucault, Michel, Itsetekniikat. Teoksessa *Parhaat*. Suom. Simo Määttä. niin & näin, Tampere 2014, 298–330.
- Larousse du XXe siècle en six volumes. Tome troisième (E–H)*. Toim. Paul Augé. Librairie Larousse, Paris 1930.
- Lemke, Thomas, Critique and Experience in Foucault. *Theory, Culture, & Society*. Vol. 28, No. 4, 2011, 26–48.
- Le Trésor de la langue française informatisé*. <http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>. (Vol. 8:n [Épicycle–Fyuard] vast. toim. Paul Imbs). Éditions du Centre national de la recherche scientifique, Paris 1980.
- Pesonen, Pentti, *Ranskalais-suomalainen sanakirja*. Otava, Helsinki 1978.
- Sawyer, R. Keith, A Discourse on Discourse: An Archeological History of an Intellectual Concept. *Cultural Studies*. Vol. 16, No. 3, 2002, 433–456.
- Suomalainen, Johanna, Erikoiskielistä yleiskieleen – termeistä sanoiksi. *Kielikello* 1/02, <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&cpid=11&aid=1317>.